

РАЗРУШЕНИЯТ ДОМ НА ПРОМЯНАТА. СТРАТЕГИИ НА ВЧЕРАШНИЯ И УТРЕШНИЯ ДЕН.

Рухването на комунизма откри пространство на свободно обществено творчество за народите от бившия Източен блок. Геополитическата рамка на промяната съществуваше, но тя бе безпрецедентно широка в контекста на новата история на Централна и Източна Европа, белязана от имперска принуда, разделение и подтисничество. Всяка страна от вече бившата Източна – комунизирана Европа успя в различна степен да се възползва от това ново пространство на свобода. Успехът на обществената трансформация зависеше от много фактори – както исторически, така и актуални, но три от тези фактори са особено значими когато оценяваме стратегията за промяна, осъществена от различните национални елити в посткомунистическия преход. На **първо място**, от ключово значение беше съществуването на влиятелна лидерска общност с ценностна и идейна определеност, способна да поведе страната в правилната посока на промяна. В Полша това беше дисидентският елит, ръководството на “Солидарност”, католическите интелектуалци, експертите на демократичното движение. В Чехия – дисидентските кръгове на “Харта 77” начело с Вацлав Хавел, лидерите на Пражката пролет, съхранили уважението и подкрепата на обществото, както и поредица консервативно-либерални интелектуалци, най-известен сред които се оказва настоящия президент Вацлав Клаус. В Унгария ръководството на промяната бе упражнено от либералното крило на комунистическата партия, което през 80-те години насочи режима категорично в посока реформа и либерализация.

На **второ място**, успехът на стратегията за промяна бе в зависимост от способността на водещия реформистки елит да наложи своите възгледи като хегемонен проект в обществото и да създаде широка база за **консенсус** по проблемите на посткомунистическия преход сред повечето – или всички значими обществени и политически направления, възродили се след краха на комунизма. Този консенсус бе от ключово значение за устойчивата трансформация на националните институции и от особено важно значение за успеха на една решителна и бърза икономическа реформа по посока свободно пазарно стопанство, за която обществото трябва да плати скъпа цена. Консервативно-либералното направление в гражданската демократична общност на Чехия начело с Вацлав Клаус успя да се наложи и да осъществи своята визия във вътрешна конкуренция със социал-либералните кръгове около Вацлав Хавел, поради което партията на Клаус – ОДС, на практика управлява страната през по-голямата част от последните две десетилетия, гъвкаво сменяйки институционалните форми на своята политическа хегемония. Вътрешните разделения сред реформистката коалиция на “Солидарност” в Полша не позволиха формирането на подобен хегемонен проект от средите на демократичната общност, затова по-голямата част от 90-те години преминаха под превеса на динамично реформиращите се бивши комунисти. За да не остане и сянка от кавички върху определението “динамично реформиращи се”, нека посочим, че самото ръководство на бившата компартия начело с президента Квашневски инициира най-радикалната лустрация на бившия режим в сравнение с цяла пост-комунистическа Европа (без ГДР). В Унгария социал-либералния проект на посткомунистическия реформистки елит задържа почти пълна хегемония срещу дясно-националистическата политическа общност през по-голямата част от периода до 2007 г.

Трето, способността на доминиращата лидерска група и нейния политически проект да мобилизират решаващо мнозинство сред гражданите на страната за достатъчно

дълги периоди от време е от основно значение за политическата стабилност и за акумулиране на управленски ресурс да се правят тежки и болезнени реформи в икономиката и обществото. Това условие сякаш бе най-трудно изпълнимо. Години наред в пост-комунистическа Европа нямаше правителство, успяло да повтори мандата си. Болезнените пазарни реформи, разширяващата се политическа корупция и криминализираната икономика доведоха до силни популистки вълни в политическия процес на новите демокрации. Но дори и тук можем да посочим определени успехи в сравнителен план – чешката десница успя да удържи своите позиции дори и при двата мандата на социалдемократически кабинети на малцинството. В Прибалтика бяха осъществени успешни коалиционни формули срещу политическа нестабилност, а в Полша вълната на консервативен популизъм бе укротена след като от двамата Качински на сцената остана само единия. Във всяка от тези страни ефективният обществен съюз за промяна бе продукт и на успешно съвместяване на демократично-пазарната реформа със стратегия за модернизация, способна да интегрира значителна част от традиционалистките обществени слоеве в състава на политическото мнозинство.

Тази по-подробна екскурзия из Централна Европа имаше смисъл като рамка за сравнение на процесите у нас. Сериозните дефицити и неуспехи на българския пост-комунистически преход се дължат до голяма степен на неспособността на обществените и политически елити у нас да реализират всяка една от тези три стратегически предпоставки за обществена трансформация. Българският преход започна с претенцията на “комунистите – реформатори” да установят хегемония и контрол върху процеса на обществена промяна. Поставям определението “комунисти – реформатори” в кавички, за да не би някои по-неинформирани читатели да помислят, че крилото на Луканов – Младенов – Лилов има нещо общо с реформираните комунисти от Унгария или Полша. В Централна Европа реформистките крила на управляващите до 1989 г. партии не само скъсаха напълно със своето минало – те приеха безусловно политическата идентификация на либералната социалдемократия в Европа – пазарна реформа, либерална политическа система, категорично скъсване с легитимността на целия комунистически период и лустрация, евроатлантическа интеграция. В България либералното комунистическо крило начело с Луканов – Лилов предприе стратегия за обществена промяна в нейния възможно най-ретрограден, антидемократичен вариант. Основният въпрос, на който трябваше да даде отговор тази стратегия бе как да се осъществи прехода от тоталитарен комунизъм към авторитарна олигархия чрез релегитимация на управляващия комунистически елит в система на имитирана демокрация и съхранен контрол върху общественото богатство.

Луканов черпеше вдъхновение от моделите на Институционно-революционната партия, управлявала в система на (повече или по-малко) мек авторитаризъм Мексико повече от седем десетилетия и от Либерално-демократичната партия (ЛДП) на Япония, която несменяемо управлява страната след Втората световна война чак до настоящата 2009 г. Вътрешно-фракционната конкуренция в ЛДП всъщност реализира до голяма степен плуралистичния характер на японската демократична система, доколкото останалите партии са твърде слаби за да ѝ се противопоставят в продължение на десетилетия. Освен ограниченията на плуралистичната демокрация и авторитаризмът “в кадифени ръкавици” в мексиканския случай, Луканов и екипът му са очевидно привлечени от мощния държавен контрол, който и двете несменяеми партии на власт упражняват върху националната икономика. В България няма традиция на организирана съпротива срещу комунистическия режим извън спорадично проявяващото се “отклоняващо се поведение” на малки групи интелектуалци в самата комунистическа

партия, което е своевременно “профилактирано” от репресивните органи на режима. Независима икономическа дейност в страната не съществува в продължение на десетилетия – цялата стопанска дейност се осъществява под контрола на режима. Плахите стъпки към пазарна реформа след 1987 г. също остават изцяло в рамките на партийното номенклатурно съсловие. Управляващата партия и нейните служби за сигурност са единствените организирани групи в страната – обществото е атомизирано и безпомощно в липсата си на традиции и модели за самоорганизация. Новопоявилите се дисидентски групи се състоят или от напълно маргинализирани представители на “недоубитата буржоазия”, или – в повечето случаи – от “наши момчета” с горещи глави и интелектуални инспирации, долетели от “Новъ 1й мир” и “Огонек”.

Тази новопоявила се опозиция е идеалната “гарнитура” на една дирижирана псевдо-демократия под хегемонията на “комунистите реформатори”, които вече са предприели решителни мерки за трансформацията на общодържавната собственост в колективна частно-олигархична икономическа база на предпазливо еволюиращия режим. След 1980 г. значителни ресурси са прехвърлени в създадените на Запад “задгранични дружества”. Набързо подготвени във “фирмено дело” представители на стопанския партийен актив и на специалните служби са легендирани като успешни бизнесмени, внезапно появили се във вакуума на катастрофиращата държавна социалистическа икономика. Единият реже подводници в Малта, другият – жъне успехи във Виена, третите и четвъртите внезапно разкриват банки, финансови къщи, съюзи на “честни частници”. Назначените от Партията бизнесмени безмълвно поемат куфарчетата с дялов капитал от “България ООД” – новата корпорация за демократичен социализъм. Приоритет над икономиката в този нов корпоративен модел отново трябва да има политиката. Реформираната партия се превръща в колективен държавен капиталист, чиито оторизирани представители играят разпределените институционални роли в рамките на ре-легитимираната политико-икономическа олигархия. Луканов и Лилов имат сериозни различия в детайлите. За Лилов японо-мексиканския модел е прекалено либерален – Китай на Дън Сяопин е образецът за предпочитане. Лилов държи на “лявата” идентификация на Партията – олигархия. Луканов е равнодушен към идеологическите детайли – важно е котката да лови мишки. Важно е обществената инициатива – стопанска, политическа, гражданска – да остане в рамките на партийния елит, организиран като олигархия начело на държавата и обществото.

Провалът на стратегията Луканов – Лилов се обуславя от два много важни фактора. **На първо място**, “комунистите-реформатори” подцениха потенциала на българското общество да произведе демократична алтернатива на статуквото в месеците след преврата от 10 ноември. Въпреки честите критики и дори снизхождение към първите етапи на развитие на българската демократична общност, успехът да се противопостави единна алтернатива на преименуваните комунисти броени месеци след края на режима е постижение, което спести на България една много по-незавидна съдба в сравнение с това, което страната ни представлява днес, 20 години по-късно. Първото важно условие за успех на стратегията Луканов – Лилов – преутвърждаването на политическата хегемония на вече бившата комунистическа партия – не можа да се осъществи. България навлезе в период на динамична политическа конфронтация между двата полюса – и двата обществени съюза, чиито алтернативи за обществена промяна се обезсилваха в мъртво равновесие в продължение на години.

Вторият фактор за провал на олигархичната посткомунистическа стратегия бе невъзможността на бившата комунистическа партия да формира интегриран елит,

способен да упражнява политическа хегемония и олигархичен контрол в контекста на новата геополитическа ситуация в Европа. Българската комунистическа номенклатура никога не е представлявала национален елит на страната за разлика от комунистическата върхушка на съседна Румъния или съседна Югославия. Още с формирането си през 1919 г. БКП е партия, обслужваща чужди интереси и чужда политика – тези на болшевишка Москва. След 1944 г. БКП управлява България като колониална администрация на съветската империя, назначавана и контролирана пряко от Кремъл. В този смисъл задачата на крилото Луканов – Лилов е двойна – те не просто трябва да трансформират идеологическия и организационния модел на олигархичен контрол на партията върху обществото в новите условия. По-трудната – оказала се невъзможна задача пред тях е да преобразуват слугинската номенклатура на БКП, втрещена десетилетия в Москва за инструкции и одобрение, в национален политически елит на една държава, внезапно и неочаквано придобила отново своята независимост.

Проблемът далеч не е само идеологически или организационен. Тук става дума за преобразуване на колективния манталитет, на ценностната система на комунистическия елит в руслото на новопоявилата се отговорност за вземане на решения начело на една суверенна национална общност. Тук още става дума за необходимостта да се постигне висока степен на интеграция вътре в този елит около дефинирането и защитата на това, което се нарича национален интерес. Зад централизираната репресивна йерархия на единоначалие в БКП винаги е прозирала практическата невъзможност за постигане на вътрешно изградено единство. В редиците на партията цари глуха враждебност на поредица регионални върхушки към победилата в спора за властта бригада “Чавдар”. Съперническите си групировки интригантстват и доносничат една срещу друга пред Москва, откъдето се слагат и свалят губернаторите и губернаторчетата на съветската провинция България. Дори финалният акорд в историята на БКП – дворцовият преврат на 10 ноември – бива “изсвирен” от съветския посланик в София, при поддържаща роля на най-преданите на Москва български апаратчици, “комунистите-реформатори”. Така стратегията на Луканов – Лилов се проваля както заради неочаквано силния инстинкт за самосъхранение на българското общество, създадо демократична алтернатива, така и заради принципната невъзможност на българската комунистическа върхушка да се трансформира от обслужваща Москва колониална администрация в интегриран национален елит.

Националният елит е продукт на дълъг исторически процес. Неговата главна отговорност е да си “въобрази” държавата, да я изгради като ценностна и институционална общност, да интегрира населението на страната като гражданска общност около националните цели и ценности, да мобилизира потенциала на нацията и да я пласира в международния живот. Тези отговорности не са за слуги. Стратегията Луканов – Лилов, антидемократична и олигархична по своята същност не можеше да бъде реализирана в България след 1989 г. Тази стратегия бе успешна – макар и частично – през първата половина на 90-те години в Румъния и до края на 90-те години в Сърбия, където бе доминирана от самоубийствен авторитарен национализъм. И в двете страни комунистическите върхушки имаха историческия опит на национални елити – за разлика от “комунистите – реформатори” и от цялото ръководство на БКП.

Провалът на стратегията за трансформация на комунистическия режим в система на централизиран олигархичен авторитаризъм отключи процесите на разпад в елита на бившата компартия и нейните служби за сигурност. Отделните институционални равнища и единици се самомобилизираха като мрежи, насочени към

оползотворяване в частна – групова полза на ресурсите, с които разполагаха по силата на своите позиции в централизираната йерархия на рухналия режим. Огромни масиви специализирана информация, финансови ресурси по започнати и недовършени сделки и проекти, фондовете на цели икономически сектори, на обществени организации, на изнесени зад граница активи, контролът върху индустриални инфраструктури – всичко това бе или пряко откраднато, или криминално преразпределено, или безжалостно източено в рамките на утвърдилата се през първата половина на 90-те години система “вход – изход”. Новосъздадени корпоративни субекти никнеха от земята и от “подземието”, слагайки открито ръка на националната икономика без да се нуждаят дори от частична легитимация за произход. Мрежите на осиротелите служби за сигурност и на политическата полиция изградиха репресивната инфраструктура на “борческите групировки” с двойка цел – първо като прикритие на своята реална стопанска и – по-късно – политическа власт, и второ – като мощен механизъм за тероризиране на българското общество, на независимия нововъзникващ дребен и среден бизнес.

Новоизградената криминално-корпоративна инфраструктура се разгърна в многобройни сблъсъци и конфликти между отделните си части като по този начин генерира мощна вълна на беззаконие и хаос. Криминалните групировки воюваха всяка срещу всяка помежду си, оставяйки съвсем реални трупове – жертви на междуособната война по улиците, а в своята съвкупност наложиха колективно и отчасти координирано насилие и беззаконие срещу обществото като цяло. Политико-икономическата трансформация протече по обратния път на този, замислен в навечерието на промените от “комунистите реформатори”: вместо интегрирания политически елит на бившата компартия да контролира и разгръща икономическата олигархична инфраструктура, освободената от политически контрол криминална инфраструктура на новопоявилите се групировки започна да поставя под своя контрол крехките политически институции на новопоявилата се демократична система. Групировките “опитомиха” за своя полза първо “своята” партия – БСП, а после и други политически сили, държавни институции, правораздавателни органи и органи на сигурността. Така посткомунистическата икономико-политическа олигархия израстна от джунглата на подземното преразпределение на националното богатство за да постигне мащабен контрол върху механизмите за по-нататъшна експлоатация на обществото и държавата в своя собствена изгода. Така дегенериралият до открита криминална инфраструктура бивш комунистически елит организира две десетилетия на людоедско пиршество върху трупа на собствената си държава, унищожавайки шансовете за оцеляване и развитие на целокупното българско общество зад фасадата на “демократичната система” и “пазарната икономика”.

Стерилността на реформистката комунистическа стратегия и криминално-олигархичните чудовища, произлезли от разпада на бившия режим осъди преименуваната в “социалистическа” БКП на бавен и мъчителен за обществото разпад. И трите последователни управления на правоприменицата БСП – от 1990, 1995-97, 2005-2009 гг. – доведоха обществото до разруха и по-дълбока криза. Основната причина за това е недостатъчната зрелост и обществено влияние на нововъзникналата демократична общност, която не успя решително да изझे инициативата от изпадналата в глуха отбрана наследница на бившата БКП. Тази липса на зрелост породя вътрешната хаотичност и безразборна конфликтност в редиците на новосъздадения СДС през първата половина на 90-те години. Тя доведе до инфилтрация на демократичната коалиция от страна на специалните служби на бившия режим и техните наследници. Отсъствието на реална обществена алтернатива – макар и като немногочислена организирана дисидентска

общност – в десетилетията преди 1989 г. направи необходимо заместването ѝ с представители на други обществени елити – интелектуалци, дейци на изкуството, адвокати и научни работници. Тези елити обаче, освен че имаха частична компетентност да оглавят промяната, бяха налични в София и в няколко по-големи града. Навсякъде другаде организационната структура на демократичната алтернатива трябваше да се попълва с маргинали и случайни хора без признание в обществото поради пълното отсъствие на алтернативни елити в атомизираната патриархална среда на едно травмирано традиционно общество. “Не ме ли помниш, аз съм онзи от мъглата” стана паролата за присъединяване към демократичните сили на голяма кохорта ексцентрично неадекватни кандидати за политическа слава.

Всичко това сериозно повлия върху формирането и развитието на демократичните сили като идейна и ценностна общност, като стратегическа алтернатива. Политическата идеология на демократичните сили в България се формираше “в движение”. На първоначалния етап на своето развитие, тя бе доминирана от основните приоритети на съветската “перестройка” – гласност, реформа на социалистическото общество, демократизация. Рамката на “перестройката” се налагаше по две причини: първо, мнозинството участници в първите неформални граждански сдружения бяха интелектуалци – членове на БКП, споделящи леви демократични възгледи и, второ, идеологическата рамка на “перестройката” беше използвана като щит срещу репресивните органи на режима. Малцината ветерани – антикомунисти, действащи чрез сдружения като това на Илия Минев бяха активно репресирани до самия 10 ноември. Проблемът за координацията на различните опозиционни групи – либерално-комунистически, екологични, антикомунистически сдружения и възстановени стари партии – възникна в първите седмици след смяната на Живков под натиска на бързо еволюиращата обществена ситуация. Създаването на СДС на 7 декември актуализира дилемата дали обединената опозиция се бори за власт срещу БКП, или просто “помага” на комунистическата партия да реформира себе си и обществото. Изборът на категоричната политическа опозиционна алтернатива бе първата значима победа на младата опозиция, изпратила комунистите – реформисти обратно в тяхната партия и открила пътя на СДС като либерална демократична алтернатива на статуквото.

Многообразната коалиция СДС не можеше да избегне вътрешните идейни и политически конфликти, но основният проблем бе не разнородността на демократичната коалиция, а пределната общност, абстрактност на идейно-политическата ѝ платформа. Идеологията на демократичната реформа и пазарната свобода бе най-обща рамка, чието вътрешно съдържание отсъстваше поради липса на експертиза и политически опит. Тази липса на опит, например, доведе до съгласие на СДС да преговаря на “кръглата маса” с БКП, вместо с нейното правителство (каквато бе практиката в останала Централна и Източна Европа). Така вместо да приеме властта от комунистическото правителство още преди първите демократични избори, СДС легитимира БКП като политическа сила в новата историческа епоха, в която влизаше България. Липсата на опит и способност за прагматична оценка на ситуацията доведе до болезнени конфликти вътре в СДС относно скоростта и категоричността на демократичната трансформация. Радикализирани фракции на демократичната коалиция сурово се противопоставяха на синьото ръководство по повод на ключови събития като 14 декември 1989 г., признаването на резултатите от изборите на 10.06.1990 г. и т.н.

Поляризацията на политическите позиции вътре в СДС доведе до конфликтите по повод новата конституция, по стратегията за работа вътре в институциите и обществения

натиск отвън върху тях. Последваха първите – и много преждевременни организационни разцепления на СДС от 1991 г. Крахът на първото управление на СДС през 1992 г. последва като резултат на стеснената политическа база на обществения съюз за демократична промяна. Под маската на “радикални” и “последователни” демократи в СДС нахлуха тарикати и въжеиграчи, проправящи си пътя към властта със “седесарски шутове”, заплахи че ще “съдят Съветския съюз” и т.н. Отпадналите от СДС либерални и социалдемократически фракции на практика отпаднаха от политиката. Ограниченият опит, примитивният кариеризъм, милиционерската инфилтрация – всички тези непосредствени причини за неуспеха на демократичната алтернатива избуяха върху нейната липса на опит, прагматизъм и умение да се задържи и увеличи обществената подкрепа за демократична реформа на обществото и държавата. Организационната хаотичност и абстрактността повърхностност на демократичната политическа идеология не позволиха на демократичните сили да вникнат в един от основните императиви на обществената трансформация в България – необходимостта от съчетаване на стратегията за демократизация със стратегия за модернизация на обществото.

Демократичната общност се основаваше върху подкрепата на градската средна класа, набъбнала в последния етап от развитието на комунистическото управление. Но България си оставаше в мнозинството си едно традиционно общество. За да бъде политически устойчива демократичната промяна, съществени части от традиционните обществени слоеве трябваше да бъдат привлечени към коалицията на демократичните сили. Тези слоеве не се впечатляват от свободата на словото или от индивидуалните шансове на пазара. Те се нуждаят от силна социална програма, защита на традиционните им национални ценности, чувство за стабилност и сигурност в динамично променящия се свят. Само един политик с талант за социално и културно посредничество може да качи патриархалните обществени групи на бързия влак на модерното демократично преобразуване. Ние не излъчихме политици с подобно разбиране и с подобни таланти. Политиците – демократи масово рецитираха – и още рецитират – неолибералната мантра за “държавата – лош стопанин”, за “минимална държава” и “всичко – на пазара” във време, в което мутрите биеха и рекетираха обикновените хора, а полицията (“държавата”) невъзмутимо чоплеше семки на ъгъла. Абстрактните постулати на пазарния фундаментализъм доведоха до легитимация на разграбването на държавата – “лош стопанин” от хищниците на олигархичната джунгла. Те не създадоха свободен пазар, а криминална мрежа за безкрайно възпроизвеждащ се грабеж над обществото... Така милионите поддръжници на демократичните сили тихо се оттегляха в две посоки – към емиграция на Запад и към самоизолация и отчаяние у дома.

Към средата на 90-те години мрежите на криминално-корпоративната олигархия бяха проникнали и подчинили държавните институции на своя дневен ред за окончателно разграбване на общественото богатство. Предстоеше крахът на Виденов, успешната реформа на Костов и реваншът на олигархията, която избра оригинален път за завръщане през Мадрид. Стратегиите за преход на държавата и обществото – както авторитарно-олигархичната, така и демократичната – претърпяха поражение, въпреки че значителни елементи от тях бяха реализирани. Вместо отгоре надолу, олигархичният контрол върху икономиката и държавата бе осъществен по хаотичен и болезнен за обществото начин отдолу нагоре. Но така или иначе бившият комунистически елит владее лъвския пай от днешното богатство на нацията. Демократичната общност не успя да изгради здрави и надеждни демократични институции и прозрачна икономическа среда, но нейните геополитически цели – членството в НАТО и ЕС бяха реализирани и са необратимо достойние на днешна България.

Днес България отново се нуждае от стратегия на промяна. Стратегия, която ще постави в ред държавата, ще въведе управление на закона и ще гарантира правата и шансовете на всички граждани. Опитът на изтеклите 20 години – като българският, така и чуждият – трябва да бъде оползотворен за целите на една прагматична промяна, с възможно най-ниска цена за обществото и гражданите. Това, от което най-много се нуждаем днес е да ре-легитимираме обществения, националния интерес, който бе основната жертва на 20 години мъчителен и противоречив преход.